

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Князева Р.

– студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-31.09«19»

**КАЗКОВИЙ ХАРАКТЕР ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ
«ЗА СИТУАЦІЯМИ»**

У статті розглядаються особливості жанру повісті «За ситуаціями». Досліджується вплив казкової структури на жанрові параметри твору. Увага зосереджена на характеристиці сюжету, типу оповіді, міфопоетиці. Проаналізовано проблематику повісті в світлі казкових ознак твору.

Ключові слова: жанр, казка, повість, проблематика, сюжет, міфопоетика.

Жижченко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Князева Р.

– студентка филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**СКАЗОЧНИЙ ХАРАКТЕР ПОВЕСТИ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ
«ПО СИТУАЦІЯМ»**

В статье рассматривается особенность жанра повести «За ситуациями». Исследуется влияние сказочной структуры на жанровые параметры произведения. Внимание сосредоточено на характеристике сюжета, типе рассказывания, мифопоэтике. Проанализирована проблематика повести в свете сказочных признаков произведения.

Ключевые слова: жанр, притча, повесть, проблематика, сюжет, мифопоэтика.

Zhyzhchenko L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Ukrainian Language and Literature, Donbas State Teachers' Training University

Kniazieva R.

– Bachelor's Degree Programme student, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

**FAIRY-TALE MOTIVES IN OLHA KOBYLIANSKA'S STORY
'ACCORDING TO SITUATIONS'**

The article deals with the peculiarities of genre of novella «For situations». The influence on the structure of the fairytale genre settings works is studied. Special attention is paid to the characteristics of the plot, the story-teller's type, poetic

mythology. The problems of the novella in the light of features of the fairytale works is analyzed.

Key words: genre, features, novella, short story, composition, mythopoetics.

Постановка проблеми. Кінець XIX – поч. XX ст. позначений змінами в галузі поетики літературних творів. Жанр як форма існування літературного твору зазнав суттєвих змін, що виявилися у генологічній модифікації. О. Кобилянська зверталася у своїй творчості до нових засад поетики. У творах письменниці відбувалися процеси жанрових взаємопроникнень (новела, повість – балада, казка, притча). Отже, **актуальним** є аналіз повісті «За ситуаціями» у світлі казкових параметрів.

Аналіз останніх досліджень. Сучасна літературознавча критика творчість Ольги Кобилянської розглядає переважно у світлі феміністичних концепцій. (Т. Гундарова, Н. Зборовська, С. Павличко). У пропонованій статті наводиться жанровий аналіз повісті, враховуючи методологічні дослідження у студіях українських і російських літературознавців.

Метою статті є здійснення генологічного аналізу повісті «За ситуаціями».

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) виявити казкові ознаки твору; 2) здійснити формо-змістовий аналіз повісті; 3) дослідити міфопоетику.

Виклад основного матеріалу. Повість, на думку літературознавців [12, с. 316], бере свій початок у жанрі чарівної казки та притчі. Ознаки казкової поетики знайшли вияв у повісті «За ситуаціями». Цей твір, окрім генологічних ознак повісті, має характерологічні риси жанру казки. На казковий тип прози письменниці вказували О. Вергановська [2], А. Галя-Горбач [4], М. Грушевський [5]. Так, Ю. Мулик-Луцик, аналізуючи твори О. Кобилянської, зазначав, що в тих творах, що є найбільш співзвучними «я» письменниці, помітний виразний жанр казки: абсолютним щастям є одвічна мрія про ідеал. Науковець зауважив, що дуже важливі чинники спонукають звернути увагу на казковий тип творчості письменниці. Він наголошував, що, як і народні, шедеври-казки О. Кобилянської, мають свою «мораль»: піднести з пилу землі своє божественне, надприродне [11, с. 52].

Поетика жанру казки досить ґрунтовно досліджена українськими ученими (І. Березовським, Л. Дунаєвською, О. Бріциною). Зазначимо, що повість зберігає зв'язок із стихією усного повістування. Як і інші прозаїчні жанри, вона має витоки в казці та притчі (за Н. Тамарченком) [12].

У літературознавстві сформувався усталений погляд на

жанрову природу казки, зокрема – чарівної. Їй притаманна багатоелементна композиція, певний набір героїв (добротворець, злотворець, царівна, помічник та ін.), специфічний хронотоп (яскраво виражена опозиційність) та ускладнений сюжет (у героя є мета, яку він прагне досягти через низку випробувань). Сюжетна кульмінація чарівної казки – поєдинок героя чи героїні з протиборчою силою. Розв'язка – набуття героєм вищого соціального статусу, ніж на початку казки. На казковість як ознаку повісті вказують: сюжетна структура, низка топосів, характер та зміст основної події.

В основі сюжету повісті «За ситуаціями» – розповідь про історію життя Аглаї-Феліцитас Федоренко. М. Євшан, характеризуючи головну героїню повісті, звернув увагу на те, що Аглая-Феліцитас «являється перед нами, як сфінкс, як королівна в казці, котру треба збудити, аби побачити її правдивий образ» [8, с. 501]. Двоїстість світу, у якому живе химерно-хаотична героїня (спляча красуня) О. Кобилянської, одночасна її належність до світу філістерської реальності й до світу вимріяного й казкового є ситуацією, що постійно підштовхує героїню до нових акцій.

Дійові особи та виконувані ними ролі в повісті, так само як і в чарівній казці, досить сталий: царівна, герой та псевдогерой. У повісті три основних герої: Аглая-Феліцитас, професор Чорнай та «чужий Йоганес», які розпочали між собою любовний поєдинок.

Чорнай та Йоганес Шварц, як пізніше з'ясовується, два рідні брати, які через невідповідність морально-етичних принципів ще в юності розійшлися. Брати – архетипні двійники. Чорнай у повісті – герой-добротворець. За характеристикою Аглаї-Феліцитас, він – професор, «великий пан», українець, аристократ духу й носій значущого культурного досвіду (викладає історію мистецтва Східної Європи). Проте герой не є пасивним, він прагне конструктивно впливати на довкілля, світоупорядковуючи його. Як культуротворець, Чорнай мав би приборкати хаос і створити гармонійну цілісність найперше у стосунках з дівчиною, сутність натури якої найкраще збагнула Іванна: «<...> ти є хаос, – говорить вона Аглая-Феліцитас, – і тобі треба чоловіка, котрий би тебе зреформував, а це інакше й швидше не буде – доки не віддасися [9, с. 59]. На роль такого чоловіка претендує професор Чорнай. Недаремно Аглая-Феліцитас, не усвідомлюючи чому, сприймає його через призму сакральності: «Подвійно їй від того чоловіка на душі. Страшно яюсь, лячно, а прецінь <...> і інакше ще. Так, неначе стоїш в деяких хвилях під час бур під деревиною, і вона тебе своїми вітами охороняє, й тобі добре» [9, с. 50]. І хоч дівчина має сумніви щодо серйозності намірів професора (великий пан не оженився з убогою дівчиною), він, як ніхто інший, переймається її долею. У іншому

випадку героїня зазначає: «Воно так чудно склалося, що вони стрінулися. Так лиш в казках буває» [9, с. 76]. Літературознавці здебільшого, акцентуючи увагу на освідченні професора дівчині та пропозиції вийти за нього заміж, звертають увагу на фразу, якою Чорнай, на їх думку, заявляє про себе як гіпертрофований індивідуаліст і «мужик»: «Доповніть зміст мого життя. Мені холодно з самою наукою, а я вас так щиро люблю!» [9, с. 81]. Навряд чи так однозначно варто трактувати цей вислів героя, та вважати, що Аглая-Феліцитас для нього лише «прикраса його побуту». Зміст фрази може свідчити й про те, що герой прагне цілісного самовираження та гармонії, які може знайти лише в поєднанні з жінкою.

Антагоністом професора Чорная (героя) у повісті виступає Йоганес Шварц (утілення архаїчної парадигми трікстера). У фольклорі Трікстер – це герой, який удається до брехні, порушує табу, норми традиційної та суспільної моралі, профанує святині й досить часто торжествує над своїми жертвами [10, с. 27]. Функцію казкового Трікстера в повісті «За ситуаціями» виконує Йоганес Шварц. Вона ґрунтується на перевертанні й порушенні соціальної сталості та морально-етичних норм. У структуру повісті переходить характеристика казкового трікстера, який маніфестує себе й через шаманські риси образу. Чужинець-Йоганес гіпнотичними експериментами довів до загибелі свою спокійну дружину (нешлюбну), яку свого часу викрав у інтелігентних батьків, мало зважаючи на їхній відчай та морально-етичні норми соціуму. Пізніше Шварц зайнятий тим, що підкоряє серце екзотичної піаністки Аглаї-Феліцитас. Якщо для Чорная дівчина – суб'єкт платонічного кохання, то для Йоганеса-чужинця – об'єкт бажань, матеріал для спокуси та володіння. У тіньових сторонах життя герой почуває себе досить упевнено. Низка топосів, найулюбленіших для героя, є надзвичайно знаковою та більш ніж будь-які дії характеризує його. Недаремно улюблений час доби Шварца – ніч. Це час, коли Чужинець буває поетом. Шварц говорить: «Я працюю майже виключно вночі. Я люблю ніч, глибокий ліс, безмежний степ, високі Альпи, провесну, зиму, коти і фіалки» [9, с. 70].

Важливим чинником повістєвої структури твору виступає хронотоп. Історія, яку оповідає О. Кобилянська, охоплює невеликий відрізок часу в єдності реального та змодельованого простору, який позначений впливом елементів казковості. Композиційно часопростір «За ситуаціями» вибудовується на принципі гри контрастів. Кожен із героїв перебуває та діє у своєму та чужому просторі. Своім простором для Аглаї-Феліцитас є передмістя німців, де мешкає її подруга Іванна. І хоч господарі будинку Іванна та її

чоловік, у домі всім заправляє Аглая-Феліцитас. У цьому будинку дівчина має гарний інструмент, на якому грає досить уміло (знак сенсу її життя), в особі Іванни, у якої господарський розум, має добру та щиру порадицю (помічницю та чарівницю як у казці). Усі важливі для дівчини зустрічі відбуваються саме в цій родині. Урешті-решт знаковий маскарад-випробування дівчина організувала в домі подруги. Батьківський дім для героїні «чужий» (простір матері-мачухи). Аглая навідується в дім родичів, щоб вони не забули про неї.

Один із казкових топосів, який використовує Ольга Кобилянська як лейтмотив, є топос дороги. Дорога – місце зустрічі Аглаї та Чорная. На сумний фінал життя героїні вказує натяк, що вона збирається «у дорогу». Місцем перетину «перехресних стежок» є студентська аудиторія, де Чорнай та Аглая почуваються надзвичайно комфортно (перші імпульси закоханості пробуджуються під час викладів Чорная). Духовна батьківщина Чорная – схід – очевидна асоціація із місцем високої культури.

Фольклоризованим є топос Шварца. Він – «чужий Йоганес» з «іншого світу». На історичній батьківщині (Україні) у нього не склалося життя, бо він був не благонадійним, не давався «виховуватись по традиціях, лиш по своїй фантазії» [9, с. 63]. Час від часу він все ж таки повертається до генетичних витоків. І хоч у повісті він оповідає, яке сильне враження на чужині на нього справила українська пісня, залишатися серед «своїх» він не планує. У Шварца немає постійного місця проживання. Духовну батьківщину герой шукає по «той бік» (антитеза «цей/той» поширена в казці). Каліфорнія (так само як Відень) є уявним топосом, що втілює казкові мрії про райське життя. У Каліфорнію герой має намір переселитися з Аглаєю, якщо та погодиться. Але не тільки романтичний порив кличе його туди: непересічний талант дівчини там гарно буде оплачений. Моравія, Німеччина, Данія – улюблені місця перебування Йоганеса. Наголосимо, що между Шварц долає легко й динамічно. Він як раптово з'являється, так і раптово зникає (очевидно натяк на казкового чорта). Помешкання в будинку Іванни він винаймає на неозначений час. Інакомовний сюжет повісті – яскраве втілення мотиву передвесільних казкових випробувань. Зауважимо, що в героїні є всі умови гідно пройти передвесільні перипетії та з попелюшки перетворитися у пані професорову. Тобто, у процесі казкового дійства звільнитися від конфліктної ситуації переходом від нижчого соціального статусу до вищого через вдале заміжжя.

Характер і зміст основної події «За ситуаціями» – випробування на маскарадї. Мрія побачити свою героїню на балу

для вишуканого й обраного товариства, прозвучала ще в повісті «Царівна». У творі «За ситуаціями» вона віднайшла своє втілення. Доленосні ситуації відбулися саме на святі. Фінальним актом та вищим пунктом сигматичного розвитку сюжету казки, його розв'язкою, є момент, коли герої щасливо поберуться. Одруження на царівні – основна мета героя та найвища сходинка в ієрархії казкових цінностей. Шлюб із царівною є чи прямим виконанням ритуальних, складних завдань (у повісті Аглая-Феліцитас наказує Шварцові вгадувати її «загадки на роялі»), чи винагородою за безкорисливі героїчні подвиги. Казкове випробування – це боротьба героя за наречену із суперником-псевдогероєм. У повісті О. Кобилянська дещо видозмінює казкову схему. У тексті «За ситуаціями» маскарад – інваріант передвесільних казкових випробувань. Саме на маскарадї, окрім боротьби за царівну, герої самовизначаються. У казці героїня пасивна, передвесільні перипетії відбуваються без її участі. У повісті Аглая-Феліцитас – активна внутрішньо, але зовнішня стриманість не дозволила їй подолати бар'єр казкової царівни.

Маскарад – святосакральний момент існування людини. Часовий проміжок, що протистоїть будням і має на меті досягнення психофізичного стану піднесення [13, с. 329]. Але цей момент буття водночас граничний із небезпекою, очевидно через те, що людина втрачає буденну пильність і може піддаватися сугестивному впливові маски, за якою ховається правда. Навіть Йоганес говорить: «Я завши боюся свят; тоді, звичайно, повстає якийсь хаос і я попадаю й сам в якесь змішання й не знаю, що і що насамперед робити» [9, с. 103]. Наголосимо, що маскарад у повісті «За ситуаціями» відбувається на другий день після Різдва – основного свята року. Цей момент критичний, бо здійснюється перехід від хаосу до нової впорядкованості. Недаремно Аглая-Феліцитас зауважує, що після свят почне інше життя, вступить на новий шлях. Площиною казкового двобою в цей момент стають душі героїв. Основні суперники, між якими точиться поєдинок – Чорнай і Шварц. Мета цього поєдинку ззовні казкова (отримати царівну), але по суті це справа світового порядку – відновлення порушеної рівноваги. Шварц-трікстер, як казковий чорт, добре знає вразливі місця як свого протагоніста, так і Аглаї-Феліцитас. Заповітна мрія «чужого Йогансена» – руйнування стосунків двох люблячих людей. Його тактика – підступна намова. Не можна сказати, що професор Чорнай так легко піддається намові брата, якийсь час він рішуче протистоїть і категорично заперечує його слова: «Покидай цей дім і це місто якнайскоріше, щоб і сліду з тебе не було. Інакше будеш уже завтра заарештований. Ти всюди полишаєш, де перебуваєш, чорну пляму

за собою» [9, с. 124]. В іншому місці звучить непримиренність: «Доволі тої чорної брехні, яку пересипав ти перед моїм вухом про неї, геть з цієї хати...» [9, с. 125]. Але Трікстер продовжує наполегливо розкручувати свою авантюру й нагнати силу спокуси. Драматизм полягає в тому, що герой втрачає обачність та недооцінює до кінця лиходійство суперника, коли той свавільно переконує його, щоб заручився з героїнею. Як доказ того, що це справді так, вінок на «гарній артистичній голові Аглаї-Феліцитас <...> замість персня.

І хоч внутрішньо героїня не дала себе перемогти навіть після гіпнозування (бо з неї поганий медіум), зовнішньо вона виявилася іграшкою в руках зловмисника, дії якого спровокувала ризикованою несамовитою вдачею. З появою трагічного фіналу повість «За ситуаціями», вочевидь, перегукується з баладою, структурні ознаки якої наявні в інших повістях письменниці.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. В українській літературі кінця ХІХ – поч. ХХ ст. відбуваються зміни поетики літературних творів.

2. Жанр зазнає суттєвих змін, що виявляється у творчості Ольги Кобилянської.

3. Прочитання повісті «За ситуаціями» у світлі жанру казки, увиразнює ідейно-естетичну глибину твору та творчості О. Кобилянської.

Література

1. Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та функціонування) / О. Ю. Бріцина. – К. : Наукова думка, 1989. – 151 с.

2. Вергановська О. Дещо про Ольгу Кобилянську / О. Вергановська // Літературно-науковий вісник. – 1926. – № 1. – С. 41–51.

3. Горбач А. Г. О. Кобилянська і німецька культура / А. Г. Горбач // Наукові записки УТП. – Т. ХІУ(ХУІІ), 1967. – С. 43–62.

4. Горбач А. Г. Німецький духовний світ молоді Кобилянської / А. Г. Горбач // Сучасність. – 1984. – № 11. – С. 50–57.

5. Грушевський М. Новини нашої літератури: «Царівна». Оповідання О. Кобилянської / М. Грушевський // ЛНВ. – 1898. – Кн. 3. – С. 174–180.

6. Гузар З. Вивчення творчості Ольги Кобилянської: [посібник для вчителів] / З. Гузар. – К. : Рад. школа, 1978. – 103 с.

7. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка / Л. Ф. Дунаєвська. – К. : Вища школа, 1987. – 127 с.

8. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Євшан М. – К. : Основи, 1998. – 658 с.

9. Кобилянська О. За ситуаціями // Твори : у 5 т. / Ольга Кобилянська. – К. : Держвидав. худ. літ., 1963. – Т. 5. – С. 6–148.

10. Мелетинский Е. М. Культурный герой / Е. М. Мелетинский // Мифы народов мира: энциклопедия в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 25–28.

11. Мулик-Луцик Ю. Духовний портрет О. Кобилянської: психологічна

студія / Ю. Мулик-Луцик. – Вінніпег, 1952. – 100 с.

12. Теория литературы : учебное пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений: в 2 т. / [под ред. Н. Д. Тмарченко] / Н. Д. Тмарченко, В. И. Тюпа, С. Н. Бройтман. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – Т. 1. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – 512 с.

13. Топоров В. Н. Праздник / В.Н. Топоров // Мифы народов мира: энциклопедия в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 329–331.

14. Хализев В. Теория литературы: [учебник] / В. Хализев – М. : Высшая школа, 1999. – 398 с.

Ткаченко К.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 82

ТИПЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА В ПРОЗЕ А. С. ПУШКИНА

В статье характеризуются особенности художественного слова в прозе А. С. Пушкина на материале произведения «Капитанская дочка». Дается характеристика типам художественного слова согласно классификации М. М. Бахтина; анализируются полярные образы главных героев по словесному строю их речи с точки зрения теории литературы, синтаксиса и стилистики.

Ключевые слова: художественное слово, прямое интенциональное слово, объектное слово, двуголосое слово, персонаж, повествователь.

Ткаченко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету

ТИПИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА В ПРОЗІ А. С. ПУШКІНА

У статті схарактеризовано особливості художнього слова в прозі А. С. Пушкіна на матеріалі твору «Капітанська дочка». Надано характеристику типам художнього слова згідно класифікації М. М. Бахтіна; проаналізовано полярні образи головних героїв за словесною будовою їхньої мови з точки зору теорії літератури, синтаксису і стилістики.

Ключові слова: художнє слово, пряме інтенціальне слово, об'єктне слово, двоголосе слово, персонаж, оповідач.

Tkachenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Russian Language and Literature, Donbas State Teachers' Training University

TYPES OF ARTISTIC WORD IN PROSE OF A. S. PUSHKIN

In the article characterized the feature of artistic word in prose of A.S. of Pushkin on material of work «Captain's daughter». Description is given to the types of artistic word, in obedience to classification of M. M. Bakhtina; arctic appearances of protagonists are analysed on the verbal line-up of their speech from point of theory of literature, syntax and stylistics.